

Till Mark- och miljödomstolen i Vänersborg
Box 1070
462 28 Vänersborg
Tel: 0521-27 02 00
mmd.vanersborg@dom.se

**Överklagan av Länsstyrelsens i Västra Götalands län
beslut i ärende 551-12463-2012, daterat 2016-05-18:
Tillstånd till ändrad och utökad verksamhet på
flygskjutmålet Hammaren i Karlsborgs kommun.**

Den 18 maj 2016 meddelar Länsstyrelsen i Västra Götalands län sitt beslut i rubricerat ärende. Härmed överklagas beslutet.

Innehållsförteckning:

I. Ansökningshandlingarna och länsstyrelsens prövning saknar ett komplett underlag för att kunna göra en samlad bedömning

- a) *Mot en bakgrund av briserande granater*
- b) *Samlad bedömning på vetenskaplig grund saknas.*
- c) *Missvisande uppgifter*
- d) *"...skingra varje rimligt vetenskapligt tvivel..."*

II. Miljöprövningsdelegationens inskränkningar av verksamheten är helt otillräcklig

- a) *En handläggning som tvekar*
- b) *Förlängt övningsuppehåll, men ökad intensitet*
- c) *Tidsbegränsat tillstånd*
- d) *Utredningskravet i villkor 11*
- e) *Blyförbudet*
- f) *Vattenanalyser*
- g) *Beskjutning av metallförorenade bottnar*
- h) *Koppar*
- i) *Inskränkningarna kan inte dölja att verksamheten är fellokaliserad*

III. Miljöprövningsdelegationens behandling av djurhållning i området visar på stor nonchalans

IV. Lokaliseringsprövningen är ofullständig

V. Dessutom finns det ett vattendirektiv...

VI. Utländsk militär

VII. Sammanfattning

I. Ansökningshandlingarna och länsstyrelsens prövning saknar ett komplett underlag för att kunna göra en samlad bedömning

a) Mot en bakgrund av briserande granater

När denna överklagan skrivs har en annan del av försvaret, Försvarets materielverk i Karlsborg (FMV), nyligen avslutat ett halvårs provskjutningar med stora spränggranater i Vättern. Med början i december 2015, när rödingen knappt avslutat leken i området, har FMV under cirka en vecka per månad låtit sammanlagt 734 granater brisera mot vattnet, i enlighet med de samråd som hållits med länsstyrelsens vattenavdelning. Den totala sprängämnesvikten väger över fem ton, motsvarande cirka 40 000 ”dynamitgubbar”. Drygt 25 ton stålsplitter, inklusive koppar och legeringsmetaller, har spridits i eller alldeles intill fiskeförbudsområden.¹

FMV:s tillstånd från 2010, dnr 551-33361-2009, som ska reglera denna verksamhet är inte seriöst prövad enligt reglerna för Natura 2000 (7 kap. 28a § miljöbalken). Trots att verksamheten kan pågå 220 dagar om året och sammanlagt 20 ton sprängämnesvikt får användas, finns ingen seriös prövning enligt fågeldirektivet eller art- och habitatdirektivet. Utan hänvisning till något underlag påstår länsstyrelsens handläggare, i en enda mening på sid 32 i tillståndet:

”Länsstyrelsen bedömer att den verksamhet som ingår i ansökan och som beskriver skydd av olika fredningsområden och samråd med Fiskeriverket inte innebär att verksamheten har någon betydande påverkan på Natura 2000 området.”

Samma handläggare skriver 2013-09-30 att utökad verksamhet på flygskjutmålet Hammaren under 50 dagar per år ”innebär en betydande påverkan på Natura 2000-området”. Ett halvår senare försöker miljöprövningsdelegationen till och med överlämna ärendet till regeringen då ”risk för skada får anses föreligga”.²

Den enda förklaring vi kan se, till att länsstyrelsens handläggare kan göra så diametralt olika bedömningar med bara tre års mellanrum, är det så kallade Bungemålet i juni 2013: ”Det ska vara möjligt att skingra varje rimligt vetenskapligt tvivel...”³

Det går inte längre att låtsas att dånande stridsflygplan, kulsprutande helikoptrar, spränggranater och raketer inte har någon påverkan på omgivningen.

Orsaken till att vi anknyter till FMV:s nyligen genomförda granatsprängningar i Vättern i detta överklagande, som gäller Försvarmaktens kraftigt utökade verksamhet på flygskjutmålet Hammaren, är att visa att **den nu aktuella**

¹ Antal och mängder bygger dels på de samråd som hållits mellan FMV och länsstyrelsen samt uppgifter i ansökningshandlingar i FMV:s tillstånd från 2010, dnr 551-33361-2009, aktbilaga 39 och 39a.

² dnr 551-12463-2012, aktbilaga nr 371

³ <http://www.hogstodomstolen.se/Domstolar/hogstodomstolen/Avgoranden/2013/2013-06-18%20T%203158-12%20Beslut.pdf>

tillståndsgivningen kommer in som ett extra tillskott i en pågående militär verksamhet med flera olika delar.

b) Samlad bedömning på vetenskaplig grund saknas

Trots upprepade krav har inte sökanden redovisat ett samlat underlag som möjliggör en helhetsbedömning av vad det innebär, att kraftigt utökad verksamhet runt flygskjutmålet Hammaren, läggs till de redan pågående militära verksamheterna i området.

Förutom FMV:s omfattande verksamhet med både skjutningar, sprängningar och flygprovningar (bl.a. 290 provpass med luftfarkoster fördelat på 170 vardagar), finns flitigt använda skjutfält både norr och söder om Karlsborg. Nammo Vanäsverken AB har en egen skjutsektor i Vättern. Dessutom tillkommer störningar från Karlsborgs flygplats, där Försvarmakten ansökt om att få utöka verksamheten från 2000 till drygt 10 000 flygrörelser per år.⁴ Bullermattorna kompletteras med stridsflygplanens inflygningar från Malmen, Såtenäs och Ronneby.

Försvarmaktens ansökan saknar en samlad redogörelse för det totala antalet flygningar, skjutningar och sprängningar i och runt Vättern. Det borde t.ex. finnas en sammanställning på den totala mängden metaller, kemikalier, plaster, sprängämnen, kväveoxider, m.m. från både skjutfält på land och i vatten. Det borde finnas bullerkartor där det framgår hur samtliga verksamheter interagerar och ger kumulativa effekter.

Det borde dessutom finnas särskilda riskbedömningar av situationer där flera verksamheter från olika huvudmän pågår samtidigt. I FMV:s ansökan 2009-04-03 sid 43 står: *”Samordning under veckan och tid på dagen är inte möjligt då syfte och mål med Försvarmaktens och Försvarets materielverks verksamheter är helt olika.”* Haveririskerna är inte seriöst analyserade. Noteras bör att övningarna i samband med flygskjutmålet Hammaren genomförs i utbildningssyfte, med deltagande av oerfarna piloter.

Det saknas alltså en detaljerad och komplett sammanställning, vilket bekräftas i mejl från länsstyrelsens handläggare:

*”Ansökningshandlingarna är mycket omfattande och du får specificera närmare om du vill ta del av handlingar. **Jag kan dock inte säga att det finns någon sådan sammanställning som du efterfrågar vare sig av sökanden eller länsstyrelsen.**”⁵*

I avsaknad av underlag från sökanden gör miljöprövningsdelegationen själv ett närmast pinsamt ofullständigt försök att täcka upp bristerna i miljökonsekvensbeskrivningen. På sidan 90 i tillståndsbeslutet 2016-05-18, under rubriken ”Kumulativ påverkan”, nämns några verksamheter vid namn. I den korta

⁴ Ansökan gällande Karlsborgs flygplats ligger sedan 2012 hos regeringen som ett överklagat ärende, då länsstyrelse och mark- och miljödomstol avvisat ansökan pga. brister i miljökonsekvensbeskrivningen (regeringens dnr 2012-2983/ME).

⁵ Mejl från Kerstin Harvenberg den 16 februari 2016.

sammanställningen (två små stycken på totalt 15 rader) saknas t.ex. Nammo Vanäsverken och Saabs testprovning av ubåtsjakttorpeder.

c) Missvisande uppgifter

Trots att det bara handlar om 15 rader lyckas miljöprövningsdelegationen presentera helt missvisande information med avseende på de kumulativa effekterna. När det gäller skjutfälten skriver miljöprövningsdelegationen: ”Skjutning sker över land.” Därmed ska vi tro att Vättern är opåverkad av verksamheterna?

Men i Vätternvårdsförbundets rapport 123 framgår att bara från Nyttorps och Kråks skjutfält hamnade i genomsnitt 144 kg bly, 138 kg koppar och 15 kg zink per år i Vättern under åren 2010-12.⁶ Under dessa år var aktiviteten på flygskjutmålet Hammaren ytterst begränsad och metallföroreningarna från flygskjutmålet sattes till noll.

Den enda siffra som miljöprövningsdelegationen redovisar under rubriken ”Kumulativ påverkan” är FMV:s uppgift att 25 kg bly kan hamna i Vättern enligt tillståndet från 2010. Denna siffra är alltså helt missvisande i sammanhanget, eftersom det är kumulativ påverkan som ska beskrivas.

När det gäller bullret plagierar miljöprövningsdelegationen försvarets subjektiva bedömningar att det handlar om ”tillfälliga bullerstörningar” och att verksamheten ”pågått sedan början av 50-talet”.⁷

Miljöprövningsdelegationens grundlösa slutsats blir:

”Även med beaktande av eventuell kumulativ influens (vår understrykning) från övriga verksamheten i området bedömer Miljöprövningsdelegationen att nu ansökt verksamheten med meddelade begränsningar kan bedrivas, utan att områden med höga naturvården med avseende på bl.a. fåglar och fisk etc. påverkas negativt. Verksamheten kan därmed bedrivas utan risk för negativ påverkan...”⁸ (Felstavningen ingår i originalet.)

Ställ detta nonchalanta yttrande mot kraven i Högsta domstolens mål nr T 3158-12:

”Den nationella myndigheten har att ta hänsyn till de kumulativa effekter som olika planer och projekt kan få för målsättningen att bevara Natura 2000-området och ska försäkra sig om att det inte uppstår någon långvarig skadlig inverkan på området. Alla aspekter av planerna och projekten ska identifieras med hjälp av bästa möjliga vetenskapliga information och kunnande. En prövning svarar inte mot kraven enligt art-och habitatdirektivet, om den innehåller brister eller saknar fullständiga, exakta

⁶ Bilaga B6 sid 1

⁷ Sid 90 i tillståndsbeslutet.

⁸ Sid 91 i tillståndsbeslutet. (Felstavningen ingår i originalet.)

och slutliga bedömningar och slutsatser. Det ska vara möjligt att skingra varje rimligt vetenskapligt tvivel i fråga om de planerade arbetenas påverkan på området". (HD mål nr T 3158-12 sid 8-9)

d) "...skingra varje rimligt vetenskapligt tvivel..."

I den uppkomna situationen är det särskilt viktigt att noggrant analysera alla de verksamheter som tillsammans bidrar till påverkan, eftersom varken FMV:s tillstånd från 2010 eller de övriga pågående verksamheterna är prövade enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken.

Det är inte så att miljöprövningsdelegationen är okunnig om kraven i HD mål nr T 3158-12. På sidan 86 refereras till domen och det står att *"tillstånd bara får lämnas om verksamheten, ensam eller tillsammans med andra pågående eller planerade verksamheter eller åtgärder, inte kan skada..."*. Myndigheten ska *"ur ett vetenskapligt perspektiv bedöma..."* och *"Ett godkännande förutsätter att det inte föreligger några rimliga tvivel..."*

Naturvårdsverket menar att tillstånd enligt 7 kap. 28a § inte kan meddelas:

"Naturvårdsverket anser att underlaget vad gäller påverkan på Natura 2000-områdena är bristfällig och att det därmed inte går att bedöma mer precist hur och i vilken utsträckning de berörda områdena kommer att påverkas." /.../ "Vidare går det utifrån befintligt underlag inte heller att utesluta att en sådan negativ påverkan kan utgöra en betydande störning på områdets fågelfauna. När det råder osäkerhet om skaderisken ska ansökan, enligt EU-praxis, avslås. Ett sådant förfarande är också i linje med den i miljöbalken centrala försiktighetsprincipen. Naturvårdsverket anser därmed att baserat på det befintliga underlaget kan tillstånd enligt 7 kap. 28 a § miljöbalken inte ges." (Sid 66 i tillståndsbeslutet.)

Men faktum är att det inte bara är underlaget för flygskjutmålet Hammaren separat som är bristfälligt. Beskrivning och bedömning av de andra pågående militära verksamheternas påverkan på det som ska skyddas av Natura 2000 saknas fullständigt i redovisningen! Flygskjutmålet Hammaren kan inte bedömas när det saknas en sammanställning på den totala mängden metaller, kemikalier, plaster, sprängämnen, kväveoxider, m.m. som drabbar Vättern och dess ekosystem. Det saknas redovisning av den sammanlagda bullerexponeringen av lekområden, häckningsplatser och flyttstråk.

Det saknas även uppgifter om att området är utsatt för skjutning, sprängning och flygverksamhet från andra militära verksamheter under stora delar av det övningsuppehåll som miljöprövningsdelegationen förordar för flygskjutmålet Hammaren. FMV har t.ex. ett "Sommaruppehåll under en sammanhållen fyraveckorsperiod huvudsakligen förlagd till juli månad."⁹

Mark- och miljödomstolens yttrande till regeringen bör därför innebära att miljökonsekvensbeskrivningen underkänns och Natura 2000-prövningen förklaras otillräcklig. Tillståndsbeslutet ska därför upphävas.¹⁰

⁹ FMV:s tillstånd från 2010, dnr 551-33361-2009, sid 14.

II. Miljöprövningsdelegationens inskränkningar av verksamheten är helt otillräcklig

Under den långa tid, nästan sex år, som prövning av flygskjutmålet Hammaren har pågått, har länsstyrelsens handläggare uppenbart haft problem. Genom att civilsamhället nu har uppmärksammats på den pågående kraftiga utökningen av flyg- och skjutverksamheten, tvingas försvaret att gå på gång komplettera och begränsa sin ansökan. (FMV:s tillstånd från 2010 vann laga kraft utan att närboende eller miljöorganisationer hann överklaga. Hjo kommun fick inte ens ärendet på remiss.)

a) *En handläggning som tvekar*

När vidden av påverkan står klart för alla, skriver länsstyrelsen i ett eget yttrande (aktbilaga 103) följande:

”Lokaliseringen är mindre bra på grund av

- ♦ *påverkan på fisk- och fågelfaunan i Natura 2000-området Vättern,*
- ♦ *konflikten med flera andra riksintressen,*
- ♦ *risken för påverkan av Vättern som dricksvattentäkt samt*
- ♦ *bullerstörningar från verksamheten vilket påverkar såväl människor som djur.”* (sid 19 i tillståndsbeslutet.)

”Den påverkan som den nu aktuella verksamheten skulle kunna orsaka på Natura 2000-området som helhet med ingående naturtyper och arter är

- ♦ *sämre vattenkvalitet pga. utsläpp av näringsämnen och metaller,*
- ♦ *mer lokal påverkan av skottnedslag och ackumulering av metallskrot,*
- ♦ *mer störningar genom buller, överflygningar och skjutningar.*(sid 22 i tillståndsbeslutet.)

Detta föranleder miljöprövningsdelegationen att den 16 april 2014 skriva till regeringen och hävda att 7 kap. 29 § miljöbalken borde tillämpas¹¹. Regeringen lämnar dock begäran utan åtgärd. Länsstyrelsen tolkar tydligen detta som: Strunta i 7 kap. 28b § miljöbalken. Kör på och ge tillstånd!

¹⁰ 7 kap. 28 b § miljöbalken: Tillstånd enligt [28 a §](#) får lämnas endast om verksamheten eller åtgärden **ensam eller tillsammans med andra pågående eller planerade verksamheter** eller åtgärder inte

1. kan skada den livsmiljö eller de livsmiljöer i området som avses att skyddas,
2. medför att den art eller de arter som avses att skyddas utsätts för en störning som på ett betydande sätt kan försvåra bevarandet i området av arten eller arterna. Lag (2001:437).

¹¹ **7 kap. 29 §** Trots bestämmelserna i [28 b §](#) får tillstånd enligt [28 a §](#) lämnas, om

1. det saknas alternativa lösningar,
2. verksamheten eller åtgärden måste genomföras av tvingande orsaker som har ett väsentligt allmänintresse och
3. de åtgärder vidtas som behövs för att kompensera för förlorade miljövärden så att syftet med att skydda det berörda området ändå kan tillgodoses. Ett beslut om tillstånd med stöd av [första stycket](#) får lämnas endast efter regeringens tillåtelse. Lag (2001:437).

Försvarsmakten tvingas visserligen att göra ytterligare kompletteringar med hänseende till fågeldirektivet och art- och habitatdirektivet. Trots att även det kompletterande underlaget har stora brister (och någon utredning av redan pågående militära verksamheter inte förekommer), vänder miljöprövningsdelegationen på kuttingen och upprepar nu Försvarsmaktens värderingar:

”...verksamheten kan bedrivas utan att skada några av de värden som finns i de Natura 2000-områden som berörs.”¹²

Ställ denna slutsats mot miljöprövningsdelegationens tidigare bedömning i beslut om överlämnande (aktbilaga 371):

*”Länsstyrelsen har i sitt yttrande till Miljöprövningsdelegationen (bifogas, se bilaga) anfört att verksamheten såsom den beskrivits bör förenas med stränga villkor för att inte på ett betydande sätt påverka Natura 2000-området. Miljöprövningsdelegationen instämmer i att begränsningar och villkor är lämpliga och att det finns möjlighet att på ett effektivt sätt begränsa påverkan. **Miljöprövningsdelegationen anser likväl att risk för skada får anses föreligga.**”*

Att miljöprövningsdelegationen vänder 180 grader kan inte förklaras av ny kunskap. Tvärtom minskar den vetenskapliga trovärdigheten i underlaget genom att Försvarsmakten själv påstår att en av försvarets konsulter är ”undermålig”. Nu ska istället tilltro ges åt en annan konsult, som är mer villig att se verksamheten som i första hand ett bidrag till den biologiska mångfalden.¹³ Varken försvaret eller länsstyrelsen motiverar ställningstagandet att den ena konsulten är undermålig, men den andra inte är det.

b) Förlängt övningsuppehåll, men ökad intensitet

Det är naturligtvis nödvändigt för miljöprövningsdelegationen att undanta maj och september från flyg- och skjutövningar vid Hammaren. Effekten blir dock att intensiteten i övningarna accelererar, eftersom samma antal flygvarv (2 150 varv + helikoptrar och drönare) ska avverkas under kortare del av året.

Det kan innebära ökad påfrestning under vissa känsliga perioder. Det gäller t.ex. flera fiskarters lek under oktober-december och flyttfåglars etablering under mars-april.

I tillståndsprövningen finns inte tillstymmelse till värdering av vad denna intensitetsökning innebär. Om det förlängda övningsuppehållet ska bidra till minskad påverkan måste det förenas med motsvarande minskning av antalet flygvarv.

¹² Sidan 83 i tillståndsbeslutet.

¹³ Sidan 1-2 i komplettering 2015-01-23: ”Försvarsmakten konstaterar härvid att den tidigare kompletteringen av MKB 2013-02-01 avseende fågelfaunan från Calluna (bilaga 3 till kompletteringen) måste bedömas som undermålig. Denna del av MKB utgår därför och ersätts av bifogade utredning från Sturnus utom i vad avser sekretessbelagd del.”

Utan någon motivering fördubblar också miljöprövningsdelegationen tiden för varje övningspass. I länsstyrelsens yttrande står att varje övningspass ska begränsas till högst två timmar. I tillståndet har tiden fördubblats till fyra timmar. Var finns den vetenskapliga grunden för detta ställningstagande? Var finns analysen av effekten av dubbelt så långa pass?

I detta sammanhang kan det vara på sin plats att påpeka att stridsflygplan enligt ansökan ska gå ner på extremt låg höjd (20 respektive 50 meter över vattenytan och i strandkanten). Ingenstans i underlaget redovisas effekten av dessa exceptionellt höga ljudnivåer på de fiskarter som leker i strandkanten eller som söker sig upp i vätterbäckarna (t.ex. öring under oktober-november och harr under mars-april).

c) Tidsbegränsat tillstånd

Miljöprövningsdelegationens beslut innebär att verksamheten tidsbegränsas och tillståndet gäller till och med den 31 december 2026. Det är länsstyrelsens handläggare som inser att verksamheten sker på fel plats och är långsiktigt ohållbar och därför försöker hitta en utväg. Av samma skäl får tidsbegränsningen stöd av kollegorna i Örebro och Jönköpings län, liksom av Vätternvårdsförbundet.

Vätternvårdsförbundet slår fast att lokaliseringen till Hammaren inte är

”möjligt ur långsiktigt perspektiv sk fler-generation då det inte kan anses vara förenligt med nationella miljö kvalitetsmål och miljöbalkens allmänna hänsynsregler att bedriva skjutverksamhet med permanent nedslagsplats i Vättern med dess sammantagna skyddsvärden”.

Mot bakgrund av den kunskap, som trots allt finns på länsstyrelserna, vore det naturligt att istället ompröva FMV:s tillstånd, som redan idag medför stor skada på omgivningen och Natura 2000-områdena. Det är helt bakvänt att istället nu tillåta en kraftig ökning av störningarna under tio års tid, och därmed bidra till att försvaret ytterligare gräver ner sig i beroendet av en olämplig plats. Risk finns att exempelvis skjutfältet i Älvdalen avvecklas under tiden.

Miljöbalken måste tolkas så att en viss långsiktighet måste finnas vad gäller effekterna av myndigheters beslut. Det är inte acceptabelt att tillåta nyetablering av en miljöskadlig verksamhet med argument att det inte är så farligt på kort sikt.

Det är också oomtvistligt att prövning enligt Natura 2000-reglerna inte får vara kortsiktig. *”Den nationella myndigheten /.../ska försäkra sig om att det inte uppstår någon långvarig skadlig inverkan på området.”*¹⁴ Länsstyrelsen har idag inte någon kunskap om vad befintliga föroreningar av utskjuten och dumpad ammunition långsiktigt leder till. Det är därför självklart att ytterligare tio års tillförsel av tonvis med metaller, sprängämnesrester, avgaser, plastrester m.m. försämrar situationen.

Att miljöprövningsdelegationen betraktar den kraftiga utökningen från 1000 till 69 000 skott per år under ett helt decennium som en försiktighetsåtgärd är

¹⁴ HD mål nr T 3158-12 sid 8-9.

uppseendeväckande.¹⁵

Eftersom Karlsborgs flygplats inte kan användas de närmaste åren, då tillstånd saknas och anläggningens uppgradering dessutom hindras av att den är allvarligt förorenad av PFAS¹⁶, borde alla krafter samlas för att möjliggöra en omlokalisering av verksamheterna.

d) Utredningskravet i villkor 11

Villkor 11 i tillståndet är en av de tydligaste indikationer på att miljöprövningsdelegationen inser att tillkommande skjutningar i Vättern med 69 000 skott per år är olämpligt:

”Verksamhetutövaren ska senast två år efter att tillståndet tagits i anspråk redovisa en utredning...”

Kravet på utredning ställs på grund av

- att det inte är känt hur mycket föroreningar i form av bly, koppar och andra metallrester som finns inom målområdet,
- att det finns risk för läckage av föroreningarna,
- att det saknas kunskap om hur ammunitionsresterna sprids och ansamlas,
- att det i nuläget är svårt att bedöma de hälso- och miljömässiga riskerna utan noggrannare undersökning och
- att området behöver saneras.

Länsstyrelsen ska naturligtvis ställa detta krav på utredning innan tillstånd ges.

Kravet skulle ha ställts redan vid första samrådsmötet hösten 2010. Att nu tillåta kraftigt utökad verksamhet, trots att väsentlig och avgörande kunskap saknas, strider mot både miljöbalk, Natura 2000-regelverket och vattendirektivet. För att inte tala om Högsta domstolens krav på *”fullständiga, exakta och slutliga bedömningar och slutsatser”* där *”varje rimligt vetenskapligt tvivel i fråga om de planerade arbetenas påverkan på området”* är skingrat.

Mark- och miljödomstolens yttrande till regeringen måste innebära att utredning ska föregå tillstånd. Tillståndsbeslutet ska därför upphävas i avvaktan på att miljökonsekvenserna kan bedömas.

e) Blyförbudet

Villkor 9 slår fast att ammunition som innehåller bly inte får användas. Detta är mycket välkommet. Försvaret har under alla år hävdats att det inte finns fullgod ersättning till bly i all ammunition. Länsstyrelsen har tidigare godkänt användningen av bly i tillstånd för skjutfält och FMV:s provningsverksamhet. I

¹⁵ Citat: ”En ytterligare försiktighetsåtgärd är den tidsbegränsning om tio år som gäller för tillståndet.” (Sid 92 i tillståndsbeslutet.)

¹⁶

<http://www.karlsborg.se/Documents/Kommun%20och%20samh%C3%A4lle/%C3%96vrigt/PFAS%20Karlsborg%20-%20Rapport%202015-03-03.pdf>

bästa fall har länsstyrelsen ställt önskemål om att blyad ammunition ska minska och på sikt upphöra.

Försvarsmakten har dock gång på gång hävdad att användningen av viss ammunition som innehåller bly är en tvingande nödvändighet. Först när det avslöjas att den militära grannen i Karlsborg, Nammo Vanäsverken AB, tillverkar den aktuella ammunitionen i blyfri version kryper försvaret till korset och meddelar sent i prövningsprocessen att blyfri ammunition kommer att användas. Först då kan även miljöprövningsdelegationen till slut ställa krav på blyförbud i villkor 9.

Det bör dock i detta sammanhang kommenteras att handläggningen gällande metallers påverkan på vattenkvalitén är undermålig. Utgångspunkten har varit att andra föroreningskällor är betydligt större och därför kan de militära verksamheterna få pågå ostört.

Det är sant att nedfall från luften, deposition på vattenytan, och tillförsel från mark och vattendrag är de avgjort största källorna till förorening. Det gäller de flesta ämnen, såväl metaller som organiska gifter. Vätterns ekosystem utsätts för stora påfrestningar även förutom de militära föroreningarna.

Fet fisk har dioxin- och PCB-halter som gör den osäljbar inom EU¹⁷. Kvicksilverhalterna i fiskkött överskrider också gränsvärdena enligt VISS (Vatteninformationssystem Sverige). Kräfter som fångas i norra Vättern har förhöjda halter av bly, kadmium och kvicksilver och halterna av bromerade flamskyddsmedel ökar i röding.¹⁸ Höga halter av tennorganiska föreningar har uppmätts i sediment.¹⁹

Föroreningar som kommer långväga ifrån via luften och diffus urlakning inom hela tillrinningsområdet är svåra att åtgärda. **Desto viktigare är det att stoppa den extra tillförsel som enkelt går att förhindra, även om den procentuellt skulle vara liten.**

Miljöprövningsdelegation försöker istället bagatellisera militärens verksamhet på sidan 92 i tillståndsbeslutet.

”Miljöprövningsdelegationen bedömer sammantaget att utsläpp till följd av föroreningar från ammunition inte hotar dricksvattnets kvalitet varken nu eller med den sökta verksamheten.”

Men faktum är att stoppandet av försvarets föroreningar av Vättern hör till de åtgärder som är lättast att genomföra och som är bland de mest kostnadseffektiva. Det handlar om att flytta flyg- och skjutövningarna till ex.vis Älvdalens skjutfält. De miljoner Försvarsmakten uppger att en flyttning av verksamheten kostar är

¹⁷ <http://www.lansstyrelsen.se/VastraGotaland/Sv/nyheter/2015/Pages/dioxinhalter-i-sik-fran-vattnen-overskrider-gransvardet-for-livsmedel.aspx>

¹⁸

http://www.vattnen.org/SiteCollectionDocuments/sv/vattnenvardsforbundet/publikationer/Rapport/Miljogifterifiskochkraftor_helarapporten_webb.pdf

¹⁹ <https://viss.lansstyrelsen.se/Waters.aspx?waterEUID=SE646703-142522>

endast en bråkdel av de miljarder som Vätterns ekosystem levererar i samhällsekonomiskt värde varje år.

f) Vattenanalyser

Länsstyrelsens bedömningar när det gäller vattenkvaliteten har fler brister. Nedan listas några av dessa svagheter:

När det gäller bly- och kopparhalter hänvisar länsstyrelsen till enstaka uppgifter i Vätterns utsjö från 2011. För bly redovisas min- och maxvärdet <0,02-0,11 µg/l. Det är också detta värde som Västra Götalandsregionens Miljömedicinska Centrum, VMC får kommentera. Men är denna enstaka siffra relevant?

Många kommunala vattenverk har långa mätserier när det gäller metaller och andra ämnen i råvattnet. Varken Försvarmakten eller länsstyrelsen har brytt sig om att samla in dessa fakta.

Vi redovisar nedan blyhalter i råvatten från intaget vid Hjällö som utnyttjas av Skaraborgsvatten och som förser Skövde, Falköping och Skara med dricksvatten.

Årtal	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Blyhalt µg/l	0,32	0,36	0,66	0,73	0,40	0,21	0,43	0,19

Genomsnittet för dessa åtta år är en blyhalt på 0,41 µg/l. Minvärdet är alltså högre än det maxvärde länsstyrelsen redovisar. Maxvärdet är sju gånger högre än det maxvärde länsstyrelsen redovisar.

Analys av blyhalt i råvattnet från Hjo kommuns vattenverk, strax norr om Hjällö åren 2012, 2013, 2014 är 0,06 µg/l, 0,07 µg/l resp. 0,12 µg/l.²⁰ Det vill säga betydligt lägre värde än motsvarande år vid Hjällö.

Bara med dessa fåtaliga mätvärden står det klart att länsstyrelsens underlag är helt otillräckligt. Halterna varierar kraftigt både mellan olika år och olika platser. Utgångspunkten att ett visst antal kilo bly eller koppar fördelas jämt i hela Vätterns vattenmängd är fullständigt ovetenskaplig. Faktorer som vind, strömmar, språngskiktets rörelser och Kelvinvågornas motursrotation påverkar föroreningarnas spridning och ansamling. Beroende på avstånd från stranden och olika djup erhålls olika mätvärden.

Inte någonstans i det omfattande materialet diskuteras de mängder dioxiner och polyaromatiska kolväten som bildas i framförallt stridsflygplanens avgaser. Miljökonsekvensbeskrivningen tar inte ens upp frågan trots att ansenlig påverkan uppstår, framförallt vid de extrema lågflygningarna längs Vätterns västra strand, där jetmotorernas avgaser piskar vattenytan. Dioxiner lagras som bekant särskilt i de feta fiskarterna och polyaromatiska kolväten är extremt giftiga för bl.a. planktiska kräftdjur (hopp- och hinnkräftor).

g) Beskjutning av metallförorenade bottnar

I Vätternvårdsförbundets rapport 123 bilaga B6 diskuteras korrosionsnivåer och befintliga mängder bly och koppar som tillförts historiskt och beräknas tillföras från

²⁰ Hjo kommun har flera luckor i mätserien.

pågående verksamheter. Osäkerheten är mycket stor. Om korrosionshastigheten är 0,1 % per år gör rapportförfattarna en uppskattning att 300 kg bly och 200 kg koppar frisätts per år. Om den tidigare antagna korrosionsnivån på 1 % per år tillämpas blir frisättningen 10 gånger större och överskrider den blymängd som antas deponeras på vattenytan via luften. Militär ammunition blir därmed den avgjort största enskilda föroreningskällan vad gäller bly. Observera att i rapporten finns inga uppskattningar av den mängd ammunition som dumpats i sjön.

Utläcket av giftiga metaller är alltså mycket större, men ovisst hur mycket.

Det är med hänsyn till ovanstående tacknämligt att miljöprövningsdelegationen, trots att man inte anser att det spelar någon roll, förbjuder ammunition med blyinnehåll. Hela området runt flygskjutmålet Hammaren är sedan många år översållat av ammunitionsrester. I rapport 123 avvisas tidigare påståenden att metallerna begravs i sediment:

”Eftersom mycket av ammunitionen sannolikt hamnar på transport- och erosionsbottnar och därmed inte begravs innebär detta antagande förmodligen en underskattning av de tillförda mängderna.”²¹

Om beskjutningen av dessa bottnar nu ökar radikalt, från 1000 till 69 000 skott/år plus 150 raketer, kommer givetvis mycket av befintligt bly på bottnarna att röras upp, splittras och finfördelas med ökad korrosionshastighet som resultat. I den mån ammunitionsrester och metallskrot har begravts av sediment är risken uppenbar att föroreningarna frisätts igen.

En kraftigt utökad skjutverksamhet på Hammaren-målet innebär alltså ökad frisättning av bly, även om den nytillförda ammunitionen är blyfri. De intensiva flyg- och skjutövningarna försvårar också den utredning som ska utföras enligt villkor 11, för att inte tala om den sanering som bör göras snarast.

h) Koppar

När bly förbjuds i ammunitionen måste den ersättas av annat material. Det troliga ersättningsmaterialet är framförallt koppar. Miljöprövningsdelegationen inför ett blyförbud utan att ens kommentera vilken förändring av metallutsläppen som blir följden. Hur mycket mer koppar kommer nu att deponeras i sjön? Hur mycket mer zink?

Koppar är mycket giftigt för vattenlevande mikroorganismer. För bakterier och växtplankton är koppar vanligen mer toxiskt än kadmium, zink och bly mätt som fri jon. Även vissa evertebrater, små vattenlevande ryggradslösa djur, är känsliga. Ackumuleringen av koppar i abborre i olika nordsvenska sjöar har visats öka starkt och ickelinjärt då halterna i vattnet överstiger ca 2 µg/l. Dessa uppgifter står att finna i en IVL-rapport från år 2000.²²

Miljöprövningsdelegationen nämner gränsvärdet för koppar till 0,04 mg/l, dvs. 40 µg/l. Men det framgår av Förordning (2001:554) om miljökvalitetsnormer för fisk- och musselvatten att för Vätterns mjuka vatten är gränsvärdet snarare någonstans

²¹ Bilaga B6 sid 3.

²² <http://www3.ivl.se/rapporter/pdf/B1349.pdf>

runt 10-15 µg/l.²³ Även om vattenprover mitt ute i sjön fortfarande ligger under 1 µg/l är det inte otänkbart att betydligt högre koncentrationer uppstår lokalt.

Av samma skäl som miljöprövningsdelegationen till slut förbjuder ammunition innehållande bly, bör även koppar utgöra ett motiv för att helt undvika skjutningar och sprängningar i Vättern.

Den sammanlagda och samverkande effekten även av låga halter bly, koppar, zink, antimon m.fl. metaller påverkar den biologiska livsväven och därmed de arter som ska skyddas enligt art- och habitatdirektivet och fågeldirektivet. Det finns ingen analys av detta, varken i sökandens eller i länsstyrelsens beskrivningar.

Ytterligare en försvårande faktor är den ökande halten av plastpartiklar i Vättern. T.ex. bidrar försvarets övningsraketer till plastskrot som successivt bryts ned till farliga småpartiklar som effektivt bidrar till att föra in metaller och andra miljögifter in i den biologiska livsväven. Vilka additiv försvarets plastsavfall innehåller är också helt okänt.

Det förekommer ingen diskussion om plastföroreningarnas mängd, innehåll och påverkan varken i försvarets ansökan, i länsstyrelsens yttrande eller i miljöprövningsdelegationens beslut. Möjligtvis har villkor 12²⁴ tillkommit på grund av att en del av det synliga plastsavfallet har spolats upp på den närliggande badplatsen och lett till klagomål. Frågan, som också bör ställas, är hur Försvarsmakten ska kunna städa bort de finfördelade plastpartiklarna?

Vi upprepar: Försvarsmaktens och miljöprövningsdelegationens helt ovetenskapliga tyckanden kan inte ersätta en grundlig miljökonsekvensbeskrivning.

i) Inskränkningarna kan inte dölja att verksamheten är fellokaliserad

När vi följer länsstyrelsens och miljöprövningsdelegationens olika turer står det klart att även myndigheten ser det ohållbara i att använda Vättern som flyg- och skjutövningsfält. De inskränkningar som miljöprövningsdelegationen upprättat räcker inte på långa vägar till för att motivera en fortsättning av pågående verksamhet och ännu en mindre en kraftigt utökad verksamhet. Flyg- och skjutövningar hör inte hemma i Sveriges näst största insjö, den viktigaste större dricksvattentäkten i landet.

Miljöprövningsdelegationens begränsningar jämfört med Försvarsmaktens ansökan bidrar inte heller till att minska påverkan på alla de kommuner som är beroende av Vättern som resurs för utveckling. Ansträngningarna att skapa fler permanentboenden i sjönära lägen och att förlänga turistsäsongen motverkas effektivt av de allt intensivare militära övningarna.

²³ <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/20010554.htm>

²⁴ Villkor 12 lyder: "Den närliggande badplatsen ska städas årligen i maj från eventuellt avfall från skjutverksamheten."

III. Miljöprövningsdelegationens behandling av djurhållning i området visar på stor nonchalans

Länsstyrelsens handläggare har en mycket kort beskrivning i sitt yttrande på sid 33 i tillståndsbeslutet:

”Djurhållning

I området som utsätts för flygbuller finns lantbruk med djurhållning. Det är oklart hur djuren påverkas av momentana ljudnivåer vid överflygningar.”

Miljöprövningsdelegationen redovisar inget annat underlag men kan ändå dra slutsatsen att påverkan är acceptabel och störningarna tillfälliga:

”Bland annat Lantbrukarnas riksförbund, LRF Västra Götaland, har framfört att det saknas en utredning om bullers påverkan på djurbesättningar. Enligt Jordbruksverkets föreskrifter för olika tamdjur får djuren endast tillfälligtvis utsättas för mekaniskt buller överstigande 65 dBA. Det saknas föreskrifter eller andra uppgifter om höga ljudnivåers påverkan på djur. Miljöprövningsdelegationen bedömer dock att de tillfälliga störningarna av flygningarna inte kommer att innebära sådan negativ påverkan att verksamheten inte skulle vara tillåtlig.” (Sid 93 i tillståndsbeslutet.)

Att det rör sig om tillfälliga störningar är helt missvisande när det i verkligheten handlar om oregelbundet, men ständigt återkommande, flygvarv på låg höjd. I snitt kan det röra sig om 77 flygvarv i veckan. Beroende på hur försvaret sprider ut övningarna kan det handla om hundratals flygvarv under vissa veckor.

På västra Vätternstranden finns flera stora mjölkgårdar och hästhållning är en utbredd verksamhet bland boende runt om hela sjön. Det finns inget underlag som beskriver hur de intensiva militärövningarna påverkar tamdjur. Framförallt inte de extremt höga ljudnivåer som skapas vid lågflygning på 20-50 meter över vattnet helt nära stranden och i direkt anslutning till stallar och betesmarker.

Länsstyrelsen har inte ens begärt in kontrollerade ljudnivåmätningar vid särskilt utsatta punkter längs JAS Gripens 8-formade slinga och SK60:s bullertriangel.

IV. Lokaliseringsprövningen är ofullständig

Till och med miljöprövningsdelegationen anser att lokaliseringsutredningen är ofullständig:

”Miljöprövningsdelegationen delar Länsstyrelsens bedömning att förutsättningarna för att bl.a. Älvdalens skjutfält skulle kunna rymma hela eller delar av den sökta verksamheten ska utredas. Fältet har tillstånd enligt miljöskyddslagen enligt beslut den 10 mars 1994. I tillståndet ingår bland annat skjutning med raketer och robotar från flygplan. Miljöprövningsdelegationen anser att möjligheten att använda detta fält och i ökad utsträckning samordna de militära skjutövningsområdena bör utredas närmare.” (Sid 85 i tillståndsbeslutet.)

Slutsatsen är given: Utred alternativa platser och alternativa övningsmetoder grundligt! De kostnader som Försvarsmakten höftar till i sin ansökan är ett mycket överkomligt pris för att värna Vättern med alla dess skyddsvärden.

Men miljöprövningsdelegationen kräver inte att denna utredning ska göras nu, trots att en seriös och allsidig lokalisering utredning ska ingå i tillståndsprövningen. Miljöprövningsdelegationen menar istället att den olämpligt lokaliserade verksamheten ska utökas 69 gånger och pågå i tio år till. Under denna tid ska försvaret fundera på en bättre plats²⁵. Detta är ett direkt brott mot lagstiftningen om miljökonsekvensbeskrivningar. (6 kap. 7 § p.4 miljöbalken.²⁶)

Om Försvarsmaktens beskrivning av alternativ lokaliserings är bristfällig, vilket både vi och miljöprövningsdelegationen anser, skall utredningen förbättras eller ansökan avslås. Så gick det till med försvarets ansökan om utökning av verksamheten vid Karlsborgs flygplats. Varför miljöprövningsdelegationen nu agerar annorlunda när det gäller flygskjutmålet Hammaren är obegripligt.

V. Dessutom finns det ett vattendirektiv...

I länsstyrelsens yttrande över ansökan finns hänvisning till vattendirektivet, refererat på sidan 22 i tillståndsbeslutet:

”Icke försämringskravet i vattendirektivet

Vättern bedöms idag ha god ekologisk och god kemisk status (om man bortser ifrån kvicksilver). Miljökvalitetsnormen för sjön är satt till god ekologisk status 2015. Av bestämmelserna i bl.a. 4 kap 2 § Vattenförvaltningsförordningen och av artikel 4 i vattendirektivet framgår att ingen försämring får ske av den status som vattenförekomsterna hade år 2009. Det är viktigt att hänsyn tas till det tydliga icke-försämringskrav som finns angivet i vattendirektivet vid provningar av verksamheter som medför utsläpp till sjön.”

Som redovisats ovan hänvisar länsstyrelsen sedan till ett fåtal mättillfällen som inte är representativa och hävdar att avståndet till allvarlig försämring är stort. Miljöprövningsdelegationen försöker istället att relativisera hela problemet genom att redovisa att andra punktkällor bidrar mer till förorening av Vättern och därmed vifta bort vattendirektivets icke-försämringskrav.

Om detta blir en accepterad tillämpning av lagstiftningen kommer alla enskilda verksamheter runt Vättern kunna öka sina utsläpp utan några som helst begränsningar, eftersom deposition och tillrinning från mark och vattendrag sammantaget oftast är en större föroreningskälla.

Mark- och miljödomstolen måste tvärtom i sitt yttrande betona att lagar och regler även gäller för Försvarsmaktens övningar.

²⁵ Citat: ”Under tiden har försvaret möjlighet att ta fram ett underlag som ger en tydligare samlad bild över behovet av övningsskjutplatser i förhållande till möjliga platser för att begränsa effekterna av verksamheten så långt det är möjligt.” (Sid 85 i tillståndsbeslutet.)

²⁶ 6 kap. 7 § p.4 ”en redovisning av alternativa platser, om sådana är möjliga, samt alternativa utformningar tillsammans med dels en motivering varför ett visst alternativ har valts, dels en beskrivning av konsekvenserna av att verksamheten eller åtgärden inte kommer till stånd...”

VI. Utländsk militär

Redan i samrådsunderlaget från 2010 finns uppgifter om att andra länder ska använda Vättern som övningsområde:

För internationell övningsverksamhet finns behov av utökad multinationell samverkan, där svenska militära enheter samövar eller samutbildas med multinationella motsvarigheter som förberedelse inför internationell tjänstgöring eller inom ramen för Partnerskap för fred (PFP). För Sveriges åtaganden vid internationella insatser kan det för framtiden förekomma samövning av flygförband från olika länder. Behov finns även av FMV för utökad internationell samverkan vid genomförande av provverksamhet. Detta innebär att de flygfarkoster och den ammunition som används vid flygskjutmålet kan komma att avvika från det normala.” (Samrådsunderlag tillståndsprovning, sid 6 (14))

Detta återkommer i ansökningshandlingarna:

”Med anledning av ökat internationellt deltagande kan det uppstå behov av samövning med andra nationer. Vid dessa övningar övar/utbildas svenska enheter med utländska motsvarigheter som förberedelse inför internationella insatser eller inom ramen för Partnerskap för fred (PFP).” (Sid 6 i ansökningshandlingarna.)

Både länsstyrelse och miljöprovningsdelegation förbigår detta faktum med tystnad.

Sökanden meddelar att de internationella samövningarna innebär att andra typer av stridsflygplan än JAS 39 Gripen och SK60 kommer att flyga över Vättern. Varför kräver inte miljöprovningsdelegationen information om vad detta innebär för t.ex. bullerutbredningen? Andra länders stridsflygplan har andra motorer med annan ljudemission än de svenska. Även det nya JAS 39 Gripen E har starkare motor, vilket inte tas med i tillståndets beräkningar.

Sökanden uppger också att ammunitionen *”kan komma att avvika från det normala”*.

Detta bör naturligtvis regleras i villkor om andra länders krigsmakter nu överhuvudtaget ska bjudas in att öva i dricksvattentäkten Vättern. Varken länsstyrelse eller miljöprovningsdelegation bryr sig ens om att kontrollera om svensk militär har möjlighet att kontrollera övriga länders ammunition. Hur populärt är blyfri ammunition inom NATO? Kanske någon av de deltagande nationerna föredrar utarmat uran som alternativ till bly?

Att lämna denna fråga helt oreglerad är ansvarslost.

VII. Sammanfattning

Tillståndsbeslutet strider mot miljöbalkens

- Första kapitlets första paragraf,
- Andra kapitlets hänsynsregler,
- Sjätte kapitlets bestämmelser om miljökonsekvensbeskrivningar och
- Sjunde kapitlets bestämmelser om särskilt skyddade områden.

Tillståndsbeslutet strider mot

- Vattendirektivet,
- Fågeldirektivet och
- Art- och habitatdirektivet.

Prövningen lever inte upp till de krav som stipuleras i det prejudicerande målet HD nr T 3158-12, dels på grund av att det saknas en sammanställning och en bedömning av all militär verksamhet i området och dels på grund av att det saknas fullständiga, exakta och slutliga bedömningar och slutsatser.

Miljöprövningsdelegationen har inte skingrat något vetenskapligt tvivel vad gäller verksamhetens skadliga påverkan om området.

De inskränkningar och begränsningar miljöprövningsdelegationen föreslår hjälper varken att freda Natura 2000 eller andra skyddsvärda intressen. Prövningen enligt 7 kap. 28a § miljöbalken är bristfällig. Där osäkerhet råder ska tillstånd avslås.

Miljöprövningsdelegationen försöker komma undan genom att föreskriva att en utredning om miljö- och hälsoeffekter ska göras **efter det att tillstånd har getts**, istället för att kräva kunskap innan verksamhet får påbörjas, vilket är det normala förfarandet.

En ordentlig lokaliseringsprövning saknas också och miljöprövningsdelegationen hoppas istället att Försvarmakten ska ta itu med den frågan någon gång under det tioåriga tillståndet. Det är inte acceptabelt.

Uppgifterna om utskjutna mängder metaller och metallhalter i Vättern är felaktiga, ofullständiga eller irrelevanta.

Trots fullständig avsaknad av underlag påstår miljöprövningsdelegationen att djurhållning inte påverkas.

Bullerutredningarna har stora brister och effekterna av de extremt lågflygande planen saknas helt.

Det nödvändiga saneringsarbetet skjuts på framtiden.

Utländsk militär inbjuds öva i Vättern utan några villkor vad gäller t.ex. bullerspridning och ammunitionsinnehåll.

Länsstyrelsens handläggning har under den långa prövningstiden gått från stor tveksamhet till en låt-gå-mentalitet, från att hävda att verksamheten ger stor påverkan till att ingen påverkan sker. Svängningarna i attityd har inte grundats på ny kunskap.

Vi yrkar att Mark- och miljödomstolen i sitt yttrande rekommenderar regeringen

att upphäva miljöprövningsdelegationens beslut den 18 maj 2016,
att förklara att miljökonsekvensbeskrivningen är ofullständig och
att de utredningar, vad gäller lokalisering och miljö- och hälsopåverkan som nämns i beslutet, ska göras innan tillstånd eventuellt kan ges.

Mark- och miljödomstolen måste slå fast att utnyttjandet av Vättern som flyg- och skjutövningsfält inte är varken ekologiskt, ekonomiskt eller socialt hållbart. Situationen blir inte bättre av att under en tioårsperiod kraftigt öka den skadliga verksamheten. Alternativa lokaliseringar finns. Tillståndet måste upphävas.

Västra vätterbygden den 20 juni 2016

Christer Haagman
480220-5171
Repslagaregatan 7
544 30 Hjo

Jan Johanson
411221-5415
Ulvhults Säteri 2
544 91 Hjo

Bengt Eriksson
460301-5415
Långgatan 21
544 30 Hjo

Ann-Sofie Andersson
790123-4703
Ripanäs 14
544 91 Hjo